

ВЫВУЧЭННЕ ТЭРМІНАЛОГІІ Ё МЕЖАХ КУРСА «БЕЛАРУСКАЯ МОВА (ПРАФЕСІЙНАЯ ЛЕКСІКА)»

Вывучэнне тэрміналагічнай лексікі ё межах курса «Беларуская мова (прафесійная лексіка)» мае асаблівае значэнне, таму што стварае перадумовы для вырашэння дыдактычных задач вышэйшага парадку – фарміраванне ё студэнтаў як у будучых спецыялістаў тэрміналагічнай культуры і адначасовае развіццё ўстойлівых уменняў і навыкаў правільна ўспрымаць і будаваць навуковыя тэксты па спецыяльнасці. «Уменне адэкватна кадзіраваць і дэкадзіраваць семантыку тэрміналагічных адзінак розных сфер ведаў і валоданне тэрміналогіяй як сродкам забеспячэння паспяховай не толькі прафесійнай, але і паўсядзённай камунікацыі прадстаўляюць тэрміналагічную культуру, якая складае разам з тэрміналагічнай граматычнасцю і тэрміналагічнай адукаванасцю трывіум тэрміналагічнай кампетэнцыі» [1, с. 168].

Свядомае авалоданне паняццем «тэрмін» прадугледжвае як засваенне тэарэтычных звестак аб прыродзе гэтага моўнага феномена (азначэнне тэрміна; патрабаванні, якія прад'яўляюцца да тэрміна; структурныя асаблівасці; і інш.), так і фарміраванне ўмення ідэнтыфікаваць у маўленчай плыні моўныя адзінкі як тэрміны ці як агульнаўжывальныя словы. На вырашэнне гэтай задачы накіраваны практыкаванні¹ тыпу:

• **вызначце, у якіх сказах выдзеленыя словы з'яўляюцца тэрмінамі, патлумачце свой выбар:** 1) *Прынятыя меры стымулявалі работнікаў заставацца на камбінаце і дазволілі захаваць ядро вопытных спецыялістаў.* 2) *Калі кавалентная сувязь утвараецца паміж аднолькавымі атамамі, верагоднасць знаходжання электроннай пары ё вобласці прасторы паміж ядрамі прыблізна аднолькавая для кожнага з гэтых атамаў.* 3) *Пры хімічных рэакцыях атамы не знікаюць і не ўзнікаюць зноў, іх лік застаецца нязменным.* 4) *Эмацыянальная рэакцыя насельніцтва на пандэмію адыгрывае вялікую ролю ё прыняцці рашэнняў на дзяржаўным узроўні;*

• **прачытайце тэкст у частцы «А», у якім параўноўваюцца два азначэнні слова карбід, а потым аналагічным чынам параўнайце пары азначэнняў, прыведзеных пасля тэксту ё**

¹ Практыкаванні абавязкова нападуюцца тым лексічным матэрыялам, які адпавядае канкрэтнай галіне ведаў або сферы дзейнасці будучых спецыялістаў. Тут і далей у якасці прыкладаў прыведзены фрагменты практыкаванняў з практыкі выкладання дысцыпліны «Беларуская мова (прафесійная лексіка)» студэнтам хіміка-тэхналагічнага профілю.

частцы «Б», і вызначце, якое з іх з’яўляецца дэфініцыяй тэрміна, а якое – тлумачэннем агульнаўжывальнага слова.

А) Разгледзім два азначэнні для такога паняцця, як «карбід»:

***КАРБІД** – злучэнне вугляроду з металамі і неметаламі, у якіх вуглярод мае бoльшую электраадмоўнасць, чым другі элемент.*

***КАРБІД** – злучэнне вугляроду з некаторымі металамі і неметаламі.*

Першае азначэнне з’яўляецца больш дакладным, чым другое, таму што ў ім канкрэтызавана, з якімі менавіта металамі і неметаламі злучаецца вуглярод. Аднак відавая прымета ‘у якіх вуглярод мае бoльшую электраадмоўнасць, чым другі элемент’ для поўнага разумення патрабуе высвятлення значэння тэрміна электраадмоўнасць, што не ўваходзіць у агульналітаратурны фонд беларускай мовы і патрабуе спецыяльных ведаў, якімі сярэдні носьбіт мовы звычайна не валодае. Па гэтай прычыне азначэнне ‘злучэнне вугляроду з некаторымі металамі і неметаламі’ з’яўляецца дастатковым тлумачэннем агульнаўжывальнага слова карбід, і яно будзе дарэчы ў тлумачальным слоўніку. Азначэнне ж ‘злучэнне вугляроду з металамі і неметаламі, у якіх вуглярод мае бoльшую электраадмоўнасць, чым другі элемент’ як больш дакладнае і спецыялізаванае з’яўляецца дэфініцыяй тэрміна, і, значыць, яго месца ў тэрміналагічным слоўніку.

*Б) 1) **АТАМ** – найменшая непадзельная часціца, якая з’яўляецца носьбітам уласцівасцей хімічнага элемента і складаецца з ядра і электронаў. **АТАМ** – найдрабнейшая структурная адзінка чаго-небудзь. 2) **ПОПЕЛ** – несгаральны астатак, які ўтвараецца з мінеральных прымесей паліва пры яго спальванні і складаецца з аксідаў металаў. **ПОПЕЛ** – пылападобная, звычайна шэрая маса, якая застаецца пасля згарання, спальвання чаго-небудзь.*

Абавязкова трэба звяртаць увагу студэнтаў на тое, што тэрмінам можа стаць любое слова, што мае выразную дэфініцыю, якая «адразае» звычайны сэнс аманімічных агульнаўжывальных слоў і іншых бытавых выказаў, і для атрымання інфармацыі аб тым ці іншым тэрміне трэба звяртацца не да тлумачальных слоўнікаў агульнаўжывальных слоў, а да тэрміналагічных даведнікаў. У выданнях, арыентаваных на шырокае кола чытачоў, прыводзяцца значэнні, у якіх адлюстроўваецца перш за ўсё «інфармацыя аб пачуццёва ўспрымаемых прадметах і з’явах акаляючага чалавека жыцця і вельмі часта – аб эмацыйна-валявых станах свядомасці, звязаных з уздзеяннем на яго гэтых прадметаў і з’яў» [2, с. 40]. У тэрміналагічным слоўніку (даведніку) тэрмін разглядаецца як знак, суадносны не проста з адным спецыяльным паняццем, але з сістэмай паняццяў, а дэфініцыя тэрміна даецца праз апісанне яго адносін з іншымі тэрмінамі.

Тэарэтычнае палажэнне аб тым, што ўсе тэрміны пэўнай галіны ведаў так ці інакш узаемазвязаны і ўтвараюць пэўным чынам арганізаваную сістэму, замацоўваецца праз выкананне практыкаванняў накшталт:

• карыстаючыся тэрміналагічнымі слоўнікамі, прааналізуйце дэфініцыі прыведзеных тэрміналагічных адзінак і вызначце паняцце, агульнае (родавае) для ўсіх дэфініцый у кожнай групе: 1) рэакцыі абмену, рэакцыі раскладання, рэакцыі злучэння, рэакцыі замяшчэння; 2) крышталізацыя, плаўленне, кандэнсацыя, сублимацыя; 3) цвёрды стан рэчыва, газападобны стан рэчыва, вадкі стан рэчыва; 4) аэразолі, суспензіі, эмульсіі, пены;

• падбярэце да прыведзеных спецыяльных найменняў сінанімічныя адзінкі і растлумачце прычыны ўзнікнення сінаніміі: *высакародныя газы, выпарэнне, пружкасць па́ры вадкасці, гідрыраванне, фермент, буферны раствор, інгібітар, нуклеафільны рэагент, ніткападобныя крышталі, атамнае ядро, суперкіслата, кіслотаўстойлівасць, сярэднія солі, біхраматы*. Слова для даведак: *інертныя газы, параўтварэнне, ціск насычанай па́ры, гідрагенізацыя, энзім, буферная сістэма, антыкаталізатар, электронафільны рэагент, віскеры, ядро атама, звышкіслата, кіслотатрываласць, нармальныя солі, дыхраматы*;

• падбярэце да наступных спецыяльных найменняў антанімічныя тэрміны. Укажыце, якім чынам адбываецца проціпастаўленне паняццяў у межах бінарных апазіцый: *аналіз, часціца, гіперпалярызацыя, манамер, сіметрыя малекул, каразійныя рэчывы, адсорбцыя, макрамалекула, каталізатар, гамагенны працэс, простае рэчыва*. Слова для даведак: *антычасціца, сінтэз, дэпалярызацыя, палімер, асіметрыя малекул, антыкаразійныя рэчывы, складанае рэчыва, дэсорбцыя, мікрасчасціца, інгібітар, гетэрагенны працэс*.

Адной з найбольш складаных у навуковых і навучальных зносінах з'яўляецца праблема дакладнасці тэрмінаўжывання. «Натуральна, што навуковыя і навучальныя зносіны абслугоўваюцца не толькі тэрміналогіяй, але і іншымі сродкамі мовы, аднак тэрміналогія ў навукова-навучальным працэсе зносіна належыць глаўнае месца, так як тэрмін – неабходны сродак прафесійнага мыслення, прафесійнага асваення прадметнай рэчаіснасці, найважнейшы інструмент навуковых зносіна» [3].

З мэтай фарміравання ў студэнтаў дакладнага ўяўлення аб значэнні тэрмінаў і ўмення карэктнага іх выкарыстання ў навуковым маўленні прапануюцца заданні:

• звярніцеся да тлумачальных слоўнікаў і высветліце значэнні прыведзеных моўных адзінак. Знайдзіце ў радах

«лішняе» з пункту гледжання семантыкі слова або словазлучэнне: 1) індукцыя, дэдукцыя, аналіз, сінтэз, метада; 2) пратон, нейтрон, электрон, кварк, часціца; 3) біяхімія, радыяхімія, квантавая хімія, калодная хімія, навуковы напрамак; 4) колба, прабірка, мензурка, посуд, бюрэтка; 5) этыленгліколь, гліцэрына, спірт, бутанол, метанол;

● **вызначце лексічныя значэнні выдзеленых слоў (пры неабходнасці звярніцеся да тлумачальных слоўнікаў):** 1) У малекулах ДНК ёсць **дыскрэтныя** элементы, якія можна аддзяліць адзін ад аднаго і перакамбінаваць нанова. 2) Вытворчасць прадуктаў арганічнага **сінтэзу** з'яўляецца адной з найбольш буйнатарнажных падгалін хімічнай прамысловасці;

● **вызначце, які з паронімаў, прыведзеных у дужках, неабходна выдаліць у кожнай канструкцыі:** *выкарыстаць (дыфузійны, дыфузны) апарат, вывучаць (дыфузныя, дыфузійныя) рэчывы, (каталітычная, каталіцкая) актыўнасць ферментаў, (кансервацыя, кансерванне) харчовых прадуктаў.*

Падчас працы над тэрміналагічнай лексікай чырвонай ніткай павінна праходзіць ідэя аб тым, што дакладнасць і аднастайнасць прымянення тэрмінаў у прафесійнай камунікацыі з'яўляюцца маркерамі тэрміналагічнай культуры спецыяліста, забяспечваюць аб'ектыўную яснасць яго прафесійнага маўлення.

ЛІТАРАТУРА

1. Филина, К. В. Терминологическая культура в неологическом и образовательном пространстве / К. В. Филина, И. Л. Филина // Коммуникативная культура: история и современность : мат-лы VII Междунар. науч.-практ. конф., Новосибирск, 03 ноября 2017 года. – Новосибирск : Новосиб. нац. исслед. госуд. ун-т, 2017. – С. 168–171.

2. Головин, Б. Н. Лингвистические основы учения о терминах / Б. Н. Головин, Р. Ю. Кобрин. – М. : Высшая школа, 1987. – 105 с.

3. Новохатняя, К. В. О формировании терминологической культуры студентов в области физической культуры и спорта [Электронный ресурс] / К. В. Новохатняя // Сборник трудов ученых РГАФК. – М. : «Физкультура, образование, наука», 1999. – С. 60–65. – Режим доступа: <http://lib.sportedu.ru/GetText.idc?TxtID=1095> (дата звароту: 09.01.2022).